

ABU NASR FAROBIY HAYOTIY FAOLIYATI VA ASARLARI TAHLILI

G'ulomova Zahro Davlatjon qizi

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti "Tarix" ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sharq Uyg'onish davrining buyuk mutafakkiri, qomusiy olim va faylasuf Abu Nasr Forobiyning hayoti, ilmiy faoliyati hamda boy ma'naviy-ilmiy merosi yoritilgan. Forobiyning Movarounnahr ilmiy-madaniy muhitida shakllanganligi, Bag'dod, Damashq va boshqa ilmiy markazlarda olib borgan izlanishlari, falsafa, mantiq, musiqa, siyosatshunoslik, axloq, matematika va tabiiy fanlar rivojiga qo'shgan hissasi tahlil etiladi. Shuningdek, mutafakkirning inson, jamiyat, davlat, ilm-ma'rifat va komil inson haqidagi qarashlari hamda uning "Fozil odamlar shahri", "Ilmlarning kelib chiqishi va tasnifi", "Musiqa haqida katta kitob" kabi asarlarining ilmiy-ma'rifiy ahamiyati ochib beriladi. Maqolada Forobiy merosining Sharq va G'arb falsafiy tafakkuri taraqqiyotidagi o'rni, uning ilmni inson kamoloti va jamiyat farovonligining muhim omili sifatida talqin qilgani asosida yoritiladi. Mutafakkirning ilmiy merosi bugungi kunda ham ta'lim, ma'naviyat, axloq va ijtimoiy tafakkur rivoji uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Abu Nasr Forobiy, Sharq Uyg'onish davri, falsafa, mantiq, ilm-ma'rifat, fozil shahar, komil inson, axloq, musiqa, ilmiy meros.

Аннотация: В статье рассматриваются жизнь, научная деятельность и богатое интеллектуальное и научное наследие Абу Насра аль-Фараби — великого мыслителя, ученого-энциклопедиста и философа эпохи Восточного Ренессанса. Анализируются процесс формирования интеллектуального облика аль-Фараби в научной и культурной среде Мавераннахра, его исследования в таких крупных центрах, как Багдад и Дамаск, а также его вклад в развитие философии, логики, музыки, политологии, этики, математики и естественных наук. Кроме того, в статье исследуются взгляды мыслителя на личность, общество, государство, знание и концепцию «совершенного человека», а также подчеркивается научная и просветительская значимость таких трудов, как «Добродетельный город», «О происхождении и классификации наук» и «Большая книга о музыке». Также обсуждается роль наследия аль-Фараби в эволюции восточной и западной философской мысли; особое внимание уделяется его трактовке знания как важнейшего фактора самореализации человека и благополучия общества. Подчеркивается, что его интеллектуальное наследие и сегодня служит важным теоретическим ресурсом для развития образования, духовности, этики и общественной мысли.

Ключевые Слова: Абу Наср аль-Фараби, Восточный Ренессанс, философия, логика, знание и просвещение, добродетельный город, совершенный человек, этика, музыка, научное наследие.

Abstract: This article examines the life, scholarly activities, and rich intellectual and scientific legacy of Abu Nasr al-Farabi—a great thinker, polymath, and philosopher of the

Eastern Renaissance. It analyzes al-Farabi's intellectual formation within the scientific and cultural milieu of Transoxiana, his research in major centers such as Baghdad and Damascus, and his contributions to the advancement of philosophy, logic, music, political science, ethics, mathematics, and the natural sciences. Furthermore, the article explores his views on the individual, society, the state, knowledge, and the concept of the "perfect human," while highlighting the scholarly and educational significance of works such as "The Virtuous City", "The Origin and Classification of Sciences", and "The Great Book of Music". The article also discusses the role of al-Farabi's legacy in the evolution of Eastern and Western philosophical thought, emphasizing his interpretation of knowledge as a crucial factor in human self-actualization and societal well-being. It underscores that his intellectual legacy continues to serve as a vital theoretical resource for the development of education, spirituality, ethics, and social thought today.

Keywords: *Abu Nasr al-Farabi, Eastern Renaissance, philosophy, logic, knowledge and enlightenment, virtuous city, perfect human, ethics, music, scientific legacy.*

Sharq uygʻonish davrining eng buyuk faylasuflaridan biri, ilm-fan, falsafa va mantiq rivojiga ulkan hissa qoʻshgan buyuk alloma Abu Nasr Farobiydir. Oʻrta asr ijtimoiy-falsafiy fikr taraqqiyoti ham bevosita Abu Nasr Farobiy nomi bilan bogʻliq. Abu Nasr Farobiy (toʻliq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Oʻzlugʻ ibn Tarxon al-Farobiy) boʻlib, hijriy 260-yil (milodiy sanada esa 873-yil)da Shosh – Toshkentga yaqin boʻlgan, Aris daryosining Sirdaryoga quyiladigan Farob (Oʻtror) qishlogʻida, oddiy hizmatchi oilasida tugʻilgan.

Dastlab oʻzi tugʻilgan Farob shahrida boshlangʻich taʼlimni oladi, shu yerda toʻliq savodini chiqaradi. Shundan soʻng, eng qadimiy shaharlar boʻlgan Shosh, Buxoro va Samarqand shaharlarida taʼlim oladi. U bu shaharlarda taʼlim olish bilan birga, u yerdagi atrof-muhitni, insonlarning dunyoqarashini, aqliy tafakkurini ham oʻrganadi.

Lekin, vaqtlar oʻtishi bilan, bu shaharlarga nisbatan, yirik ilm-fan markazi boʻlgan Bogʻdod shahri buyuk allomani oʻziga tortadi.

Chunki bu davrda, Arab xalifaligining yirik madaniy markazi boʻlgan Bogʻdodga turli tomonlardan olimlar yigʻilib, uni yirik ilmiy markazga aylantirganlari tufayli, Farobiy ham ilm olish maqsadida Bogʻdodga joʻnaydi. Bogʻdod shahri

VIII-XIII asrlarda Abbosiylar xalifaligining markazi boʻlgan, xalifalar shu hudduddan butun mamlakatni boshqarishgan. Oʻrta asrlarda bu hududda yirik ilm-fan markazi boʻlgan "Bayt ul-Hikma" ("Donishmandlik uyi") tashkil etilgan. Bu dargohda yunon, hind va boshqa ilmiy asarlar arab tiliga tarjima qilingan. Oʻrta Osiyoning buyuk allomalari boʻlgan Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy va boshqa allomalar shu yerda ijod qilishgan, ular bu yerdagi ilmiy muhitdan ilhomlanishgan.

Ana shunday ilmiy muhitdan ilhomlangan olimlardan bittasi Abu Nasr Farobiy edi. U yerda Abu Nasr Farobiy juda koʻp bilimlar egalladi, koʻp ustozlardan taʼlim oldi.

“Unga yunon tilida Abu Bashar Matta (Matta Ibn Yunus), tibbiyot va mantiqdan Yuxanna ibn Haylon (Jilon) ta’lim bergan” . Abu Nasr Farobiyning ustozlari bo’lgan Abu Bashar Matta Ibn Yunus o’rta asrlarning

ko’zga-ko’ringan arab-nasroniy faylasufi, tarjimon va mantiqshunosi bo’lib, (870-940) yillarda yashab o’tgan. U Bog’dodda Arastu falsafasi maktabiga asos solgan. Shuningdek, u Arastuning “Poetika” (She’riyat san’ati haqida) asarini suroniy tilidan arab tiliga tarjima qilgan, Platon va Iskandar Afrodiziy kabi antik davr olimlarining asarlari ustida ham ishlagan.

Abu Nasr Farobiy Bog’dodda matematika, mantiq, tibbiyot, ilmu nujum, musiqa, huquq, tilshunoslik, poetika bilan shug’ullanadi, arab, fors tillarini o’rganadi. Ba’zi manbalarda Farobiyning 70dan ortiq tilni bilganligi haqida ma’lumotlar qayd etilgan.

Buyuk alloma shuncha tillarni bilibgina qolmasdan, 160 dan ortiq asarlar yozganligi haqida ham ma’lumotlar yozib qoldirilgan.

Farobiy tahminan 941-yildan boshlab Damashqda yashay boshlagan. U shahar chekkasidagi oddiy bir uyda qorovul bo’lib ishlay boshlaydi va o’sha davrdagi ko’plab olimlar singari faqirona hayot kechiradi. U ana shunday qiyin yashash sharoitida ham ilmiy ish bilan shug’ullanadi. U umrining ko’p qismini musofirlik bilan o’tqazadi. Jumladan, 943-947-yillarda Halabda hayot kechiradi. Keyingi yillarda esa Misrga ko’chib kelib, shu yerda yashay boshlaydi. Abu Nasr Farobiyning eng yetuk asarlaridan biri bo’lgan “Himmatli shahar aholisining nuqtai nazari haqida risola” nomli asari

948-yildan Misrda yozib tugallanadi. Uning bu ta’limotida, avvalo, buyuk zot bo’lgan inson haqida, uning maqsadi baxtga erishish bo’lib, unga faqat aql-idrok orqali erishish mumkinligini, Farobiy shu asarida tahmin qilib o’tgan. Mutafakkir jamiyatni davlat bilan tenglashtirgan. Jamiyat – inson organizmi. “Himmatli shahar – tirik jonzot hayotini saqlab qolish maqsadidagi barcha a’zolari bir-biriga yordam beruvchi sog’lom tana singari”. U 949-950-yillar davomida Misrda yashagandan so’ng, yana, Damashq hududiga qaytadi. Damashqda buyuk mutafakkir Abu Nasr Farobiy 950-yilda vafot etadi . “Farobiy Damashqdagi “Bob as-sag’ir” qabristoniga dafn qilingan ”. Buyuk mutafakkir Abu Nasr Farobiy o’zidan buyuk meros qoldirdi. U odamlarni turli belgilarga qarab guruhlariga bo’ladi. Bunda u kishilarning diniy mansabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy xususiyatlari, qobiliyatlari, iqtidori, bilim, ko’nikmalariga e’tibor berish zarur deydi. U o’zining “ Baxt-saodatga erishuv yo’llari haqida risola” asarida “ Davlatning vazifasi insonlarni baxt-saodatga olib borishdir, - deb yozadi. Bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo’lga kiritiladi. U davlatni yetuk shaxs boshqarishi lozim deb aytadi, ya’ni jamoani idora etuvchi adolatli, dono bo’lishi, qonunlarga rioya etishi va qonunlar yarata olishi, kelgusini oldindan ko’ra olishi, boshqalarga g’amxo’r bo’lishi lozim deydi. Abu Nasr Farobiyning yana “Fozil odamlar shahri”, “Baxt-saodatga erishuv to’g’risida”, “Ixso al-ulum”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Aql ma’nolari to’g’risida” kabi asarlarida allomaning ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o’z ifodasini topgan.

U ta’lim-tarbiyani uzviy birlikda olib boorish haqida ta’lim bergan bo’lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o’z o’rni borligini ta’kidlaydi. Abu Nasr Farobiy inson kamolotga yolg’iz o’zi erisha olmaydi.

U boshqalar bilan aloqada bo'lishi, ular bilan ko'maklashish kerakligini ta'kidlab o'tadi. Uning fikricha tarbiya jarayoni tajribali pedagog, o'qituvchi pedagog tomonidan tashkil etilishi lozim. Chunki har biro dam baxtni va hayotdagi boshqa narsa va hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga o'qituvchi lozim.

Abu Nasr Farobiy nazariy bilimlarni egallashga kirishgan har bir kishi xulq-odobda ham qay darajada pok bo'lishi kerakligini "Falsafani o'rganishdan oldin nimani bilish kerakligi to'g'risida" risolasida shunday ta'riflaydi: "Falsafani o'rganishdan avval o'zingizni hirs-havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishiy va shahvoniyat kabi noto'g'ri tuyg'ularga emas, balki kamolotga bo'lgan hirs-havas qolsin.

Bunga xulq-axloqni faqat so'zdagina emas, balki, haqiqatda (amalda) tozalash orqali erishish mumkin. Shundan so'ng xato va adashishdan saqlovchi, haqiqat yo'lini tushunib olishga boshlovchi (notiq – so'zlovchi, fikrlash ma'nosida) nafsini, jonini, ruhini tozalash zarur.

Uning yana bir fikriga ko'ra, agar ta'limda barcha fanlarning nazariy asoslari o'rganilsa, tarbiyada ma'naviy-axloqiy qoidalar, odob me'yorlari o'rganiladi, kasb-hunarga oid malakalar hosil qilinadi deb aytadi. Farobiy ta'lim – tarbiya ishlarini ikki yo'l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

Amaliy fazilatlar va amaliy san'at (kasb-hunar)lar va ularni bajarishga odatlanish masalasiga kelganda, bu odat ikki yo'l bilan hosil qilinadi: bulardan birinchisi – qanoatbaxsh, chorlovchi, ilxomlantiruvchi so'zlar yordamida odat hosil qilinadi, malaka vujudga keltiriladi, odamdagi g'ayrat, qasd-intilish harakatga aylantiriladi.

Ikkinchi yo'l (yoki usul) - majbur etish yo'li. Bu usul gapga ko'nmovchi, qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan qo'llaniladi. Chunki ular o'z istaklaricha so'z bilan g'ayratga kiradiganlardan emaslar. Ulardan birortasi nazariy bilimlarni o'rganishga kirishsa, uning fazilati yaxshi bo'ladi. Kasb-hunarlarni va juz'iy san'atlarni egallashga intilish bo'lmasa, bunday odamlarni majbur etmaslik kerak. Chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad – ularni fazilat egasi qilib, san'at ahllariga aylantirishdir.

Shunday qilib, Farobiy ta'lim-tarbiyada rag'batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan. Har ikkala usul ham pirovarida insonni har tomonlama kamolga yetkazish maqsadini ko'zlaydi. Abu Nasr Farobiy — Sharq uyg'onish davrining yirik mutafakkiri, faylasufi, qomusiy olimi va ilm-fan taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan allomalardan biridir. Uning hayoti va ilmiy faoliyati o'rta asrlar Sharq tafakkurining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, Farobiy falsafa, mantiq, siyosatshunoslik, axloq, musiqa, matematika va boshqa ko'plab fanlarning rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Forobiyning "Fozil odamlar shahri", "Baxt-saodatga erishuv haqida", "Ilmlarning kelib chiqishi va tasnifi", "Musiqa haqida katta kitob", "Falsafani o'rganishdan oldin nimani bilish kerakligi haqida" kabi asarlari uning ilmiy merosining naqadar keng va mazmunli ekanini ko'rsatadi.

Ayniqsa, uning insonning ma'naviy kamoloti, ilm va aqlning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, adolatli jamiyat va fozil inson haqidagi qarashlari bugungi kunda

ham ilmiy va tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotmagan. Xulosa qilib aytganda, Forobiy nafaqat o'z davrining, balki jahon ilmiy-falsafiy tafakkurining rivojiga katta hissa qo'shgan buyuk allomadir.

Uning ilmga bo'lgan yuksak e'tiqodi, aql va ma'rifatni inson kamolotining asosiy omili sifatida baholashi yosh avlod uchun muhim ma'naviy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Forobiy ilmiy merosini o'rganish orqali ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi o'rnini yanada chuqurroq anglash va ularning boy ilmiy an'analarini davom ettirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri", Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti – 1993.
2. Abu Nasr Farobiy "Musiqqa haqida kitob", Toshkent, Fan nashriyoti – 1990.
3. Hoshimov.K, Nishonov.S "Pedagogika tarixi", Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, Toshkent-2005